

Авторами характеризуются материалы поселения и прежде всего керамика.

В археологическом комплексе Коновского поселения выделяются два периода существования памятника. Материалы площадок № 3—12 сопоставимы с комплексами ранних памятников петренской группы и относятся к этапу В II. Материал площадок № 1 и № 2, расположенных в периферийной части поселка, синхронизируется с комплексами поселений, предшествующих ранним памятникам бронзенной группы (этап γI—γII).

Исследование Коновского поселения позволяет глубже изучить процесс сложения в Среднем Поднестровье локально-хронологических групп развитого и позднего Триполья.

¹ *Пассек Т. С.* Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья. — МИА, 1961, № 84, с. 245.

² *Трипольское* поселение у с. Коновка на Среднем Днестре / Н. М. Шмаглий, С. Н. Рыжов, В. П. Дудкин, Х. Н. Олейник). — АО 1977. — М., 1978. с. 466—467.

³ *Бурлацкая С. П.* «Археомагнитизм». — В кн.: Исследования магнитного поля Земли в прошлые эпохи. М., 1965, с. 11—74.

⁴ *Логачев А. А.* Магниторазведка. — М., 1968. — 209 с.

⁵ *Дудкин В. П.* Геофизическая разведка крупных трипольских поселений. — В кн.: Применение методов естественных наук в археологии. Киев, 1978, с. 35—44.

⁶ *Шмаглий Н. М., Рыжов С. Н., Шумова В. А.* Раскопки трипольского поселения у с. Коновка. — АО 1978 г. — М., 1979, с. 425.

⁷ *Маркевич В. И.* Трипольское поселение Варваровка VIII. — В кн.: Тез. докл. Перв. симпоз. по археологии и этнографии ЮЗ СССР. Кишинев, 1964, с. 15—16; *Черныш Е. К.* Трипольское поселение Раковец. — КСИА АН СССР, 1973, № 134, с. 48—57; *Зиньковский К. В.* Новые данные к реконструкции трипольских жилищ. — СА, 1973, № 1, с. 137—150.

⁸ *Черныш Е. К.* К истории населения неолитического времени на Среднем Приднестровье. — МИА, 1962, № 102, с. 45—58; *Черныш Е. К.* Многослойное поселение у с. Незвиско на Днестре. — КСИИМК, 1956, № 63, с. 48—56.

⁹ *Маркевич В. И.* Позднетрипольские племена Северной Молдавии. — Кишинев, 1981. — 183 с.

¹⁰ Там же.

¹¹ *Кетрару Н. А., Полевой Л. Л.* Молдавия от камня до бронзы. — Кишинев, 1971. — 34 с.

¹² *Дергачев В. А.* Памятники позднего Триполья. — Кишинев. — 280 с.

¹³ *Dumitrescu H.* Cercetări archeologice la Văleni (jud. Neamt). — SCIV, 1950, 2, p. 19—50.

¹⁴ *Cucos S.* Ceramique neolithique du musée archeologique de Piatra Neamt. Bucuvelsti, 1973. — 79 p.

¹⁵ *Berlescu N.* Asezările cucuteniene de la Râsboieni și Prigorenie-Mici. — SCS I, 1955, 4, p. 157—163.

¹⁶ *Ghilde G.* Schipenitz. A late neolithic station with painted pottery in Bukovina. — IRAI, 1923, 3, p. 263—288.

¹⁷ *Рыжов С. Н.* О периодизации трипольских поселений петренской группы: Актуальные проблемы археологических исследований в Украинской ССР. — В кн.: Тез. докл. респ. конф. молодых ученых. Киев, 1981, с. 27—28.

¹⁸ *Пассек Т. С.* Периодизация трипольских поселений. — МИА, 1949, № 10.

¹⁹ *Рыжов С. Н.* О периодизации... с. 27—28.

²⁰ Там же.

²¹ *Макаревич М. Л.* Исследования в районе с. Стена на среднем Днестре. — КСИА АН УССР, 1960, вып. 10, с. 23—33.

²² *Passek T.* La ceramique tripolienne. — Изв. ГАИМК, 1935, вып. 122.

²³ *Маркевич В. И.* Позднетрипольские племена...

²⁴ *Passek T.* La ceramique..., с. 165.

²⁵ *Дергачев В. А.* Указ. соч.

Д. Н. КОЗАК

Могильник пшеворської культури поблизу с. Гринів на Верхньому Подністров'ї

При розкопках в 1930 р. могильника липицької культури на південно-східній околиці с. Гринів Пустомитівського району Львівської області М. Ю. Смішко передано матеріали із розміщеного поряд, частково зруйнованого могильника пшеворської культури¹ (рис. 1, 1—22).

У 1975 р. нами проводилися археологічні дослідження цього могильника, розміщеного в уроч. Загуменки. Могильник займає похилу в північному напрямі площадку розмірами 30×50 м. З півдня на гре-

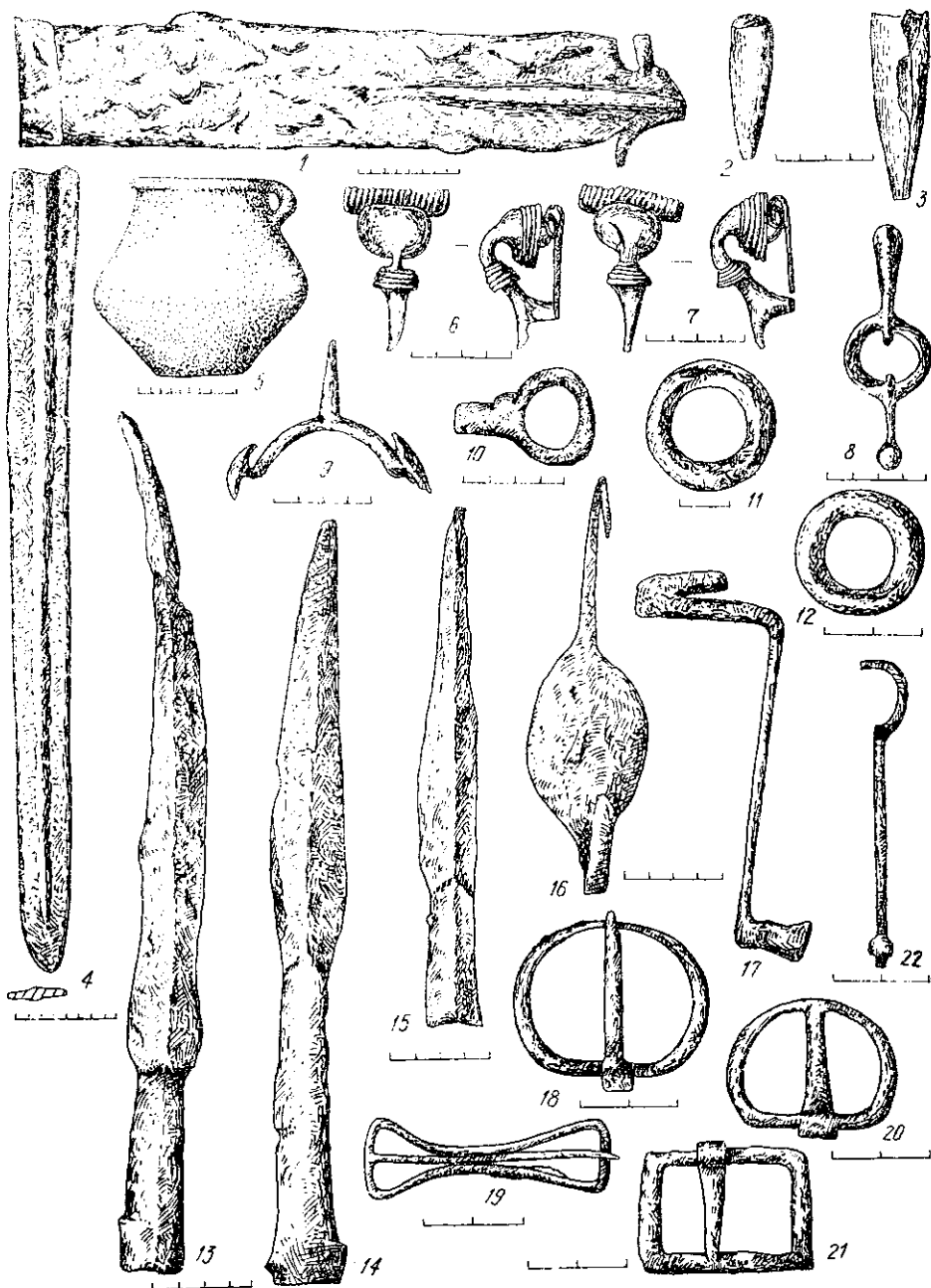

Рис. 1. Могильник поблизу с. Гринів. Знахідки із знищеної частини могильника ((1–22) (за М. Ю. Смішко).

бені схилу вона обмежена скелею та крутими спадами з останніх трьох боків. У результаті земляних робіт більшу частину могильника зруйновано. У різних найменш порушених частинах могильника закладено шурфи загальною площею 200 м². Досліджено шість поховань пшеворської культури.

Поховання № 1 виявлено на південному краї могильника на глибині 0,4 м від сучасної поверхні. Поховання знищене. Від урни темно-сірого кольору збереглося лише кілька уламків. Між черепками знайдено кальциновані кістки, очищені від залишків вогнища.

Поховання № 2 містилося у північній частині могильника на глибині 0,2 м від сучасної поверхні. Від нього збереглося кілька кальци-

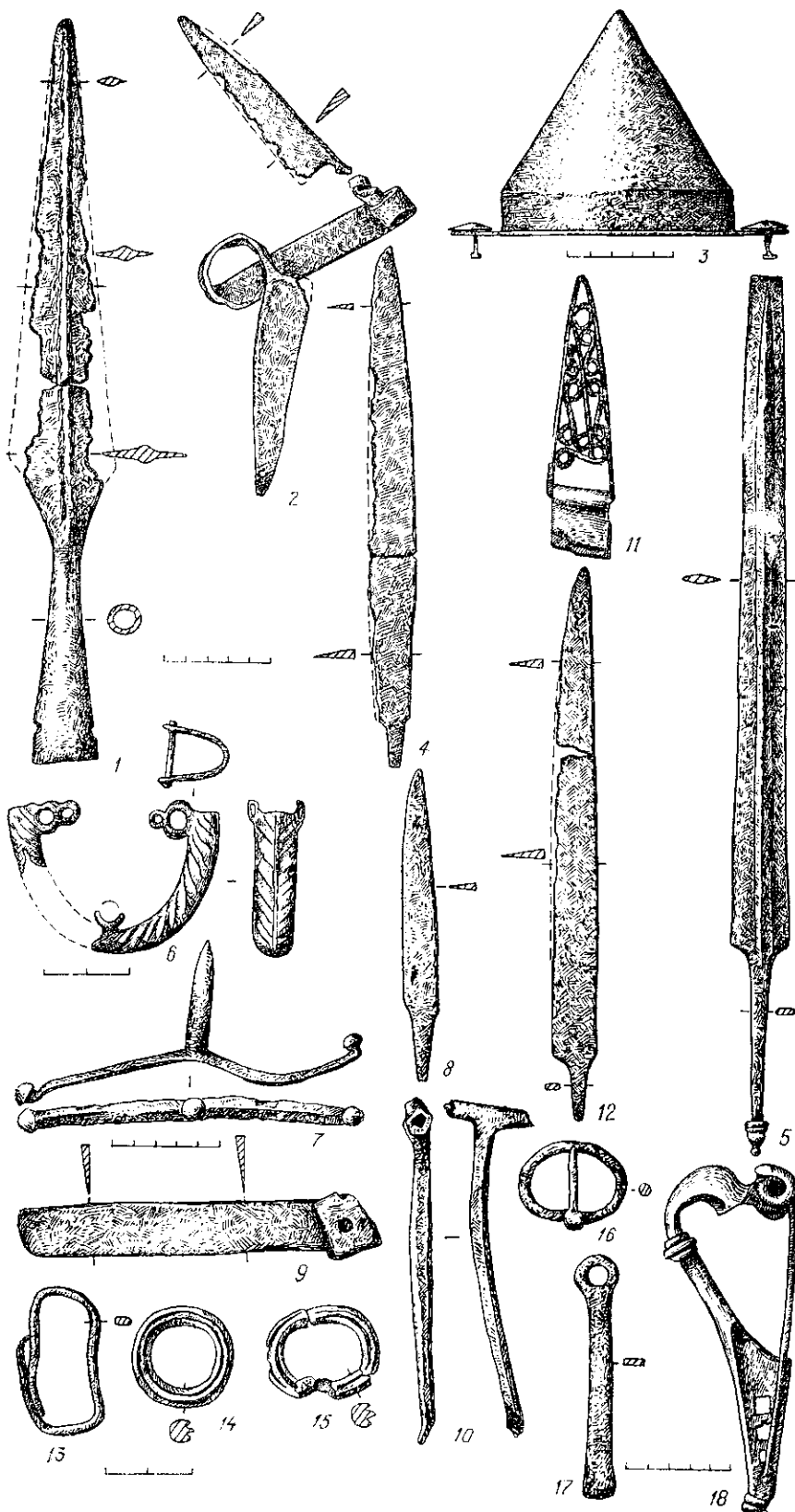

Рис. 2. Могильник поблизу с. Гринів. Інвентар з поховання № 3 (1—15, 18) і № 2 (16, 17).

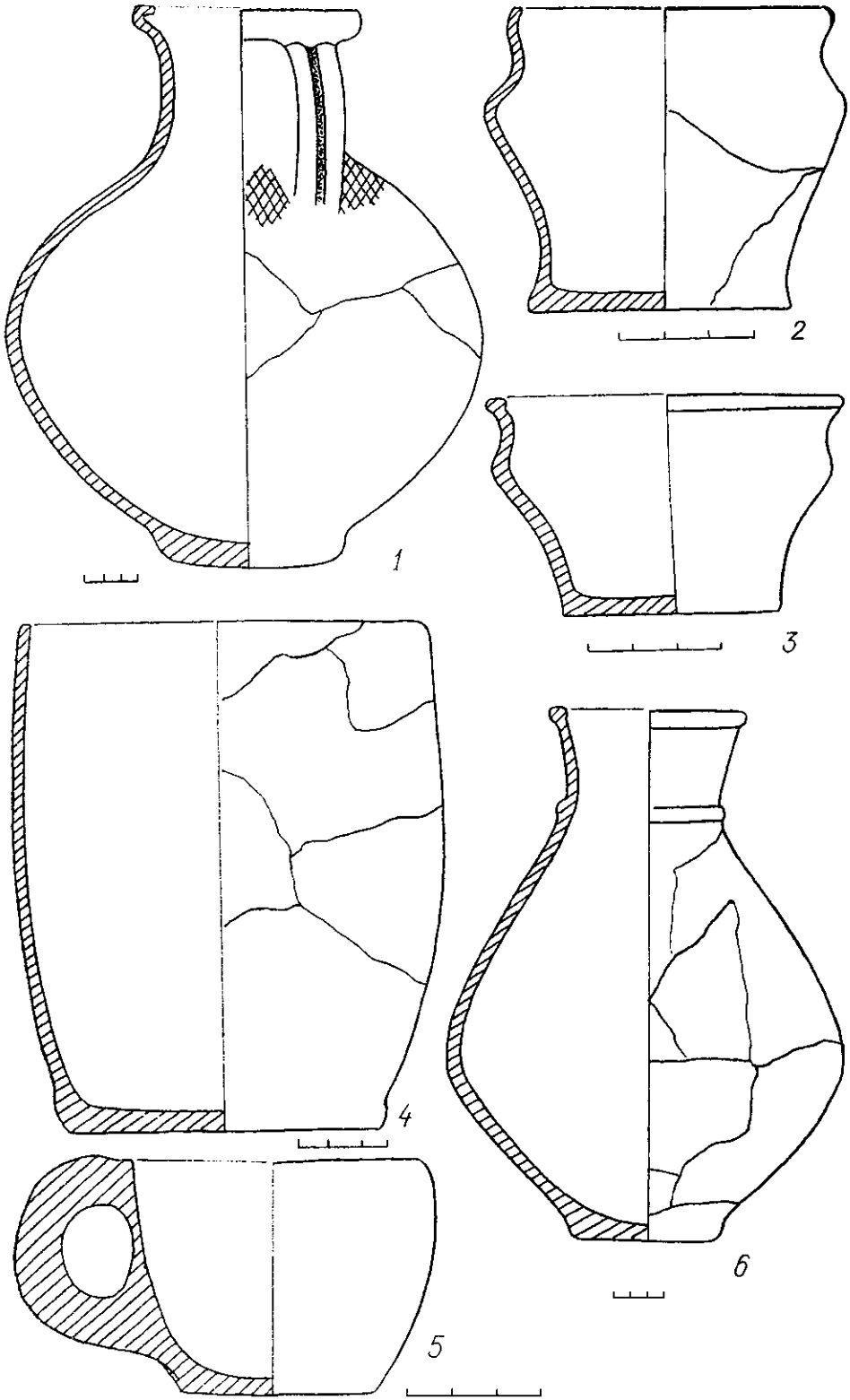

Рис. 3. Могильник поблизу с. Гринів:

1-3 — посуд з поховання № 3; 4-5 — посуд з поховання № 4; 6 — урна з поховання № 5.

нованих кісток, розкиданих на площі розмірами $0,2 \times 0,25$ м. Кістки очищені від залишків вогнища. В $0,3$ м на північ від кісток лежали бронзова пряжка від пояса та залізне кресало (рис. 2, 16, 17). Залишки ліпної урни темно-жовтого кольору з потовщеними профільованими вінцями розсіяно навколо кісток і між ними.

Поховання № 3 відкрито в 6 м на південний захід від поховання № 1 на глибині $0,4$ м від сучасної поверхні. Пляма поховальної ями чітко виділялася на фоні піскового матеріку темним заповненням. Вона мала овальну форму розмірами $0,8 \times 0,9$ і глибину $0,8$ м від сучасної поверхні.

Поховання здійснено у чорнолощеному, кружальної роботи глечику (рис. 3, 1). Урну було обкладено великою кількістю уламків повторно перепаленої кераміки пшеворської культури, які належали шести різним посудинам. Дві з них вдалося повністю реставрувати (рис. 3, 2, 3). В $0,3$ м на захід від урни, на рівні її вінця лежали залізна шпора і бронзове окуття нижньої частини піхов меча (рис. 2, 6, 7). Із східного боку на тому самому рівні лежав переломаний на дві частини залізний бойовий ніж і нижня частина наконечника списа (рис. 2, 1, 4). В 20 см нижче знайдено другу частину наконечника списа. На дні поховальної ями із східного боку урни лежав ще один переламаний на дві частини залізний бойовий ніж і ножиці з відламаним лезом (рис. 2, 2, 12). Під урною виявлено бронзову фібулу, ніж, умбон, бритву, ажурне окуття кінця пояса, обкладинку піхов меча (рис. 2, 3, 6—8, 9, 18). У дно поховальної ями з двох боків було вбито три уламки леза меча (рис. 2, 5).

Більшість речей перепалено на поховальному вогнищі, усю зброю спеціально зіпсовано.

Серед великих кальцинованих кісток, що лежали в урні і були старанно очищені від залишків вогнища, знайдено три уламки переплавленої бронзової пластини невизначеного призначення та фрагмент чорнолощеного кухлика.

Поховання № 4 відкрито в $1,8$ м на схід від поховання № 3 на глибині $0,4$ м від сучасної поверхні. Поховальна яма мала округлу у плані форму діаметром $0,7$ і глибиною $0,75$ м. Урною служив ліпний горщик банкподібної форми, який стояв у центрі ями (рис. 3, 4). Із західного боку урни на рівні її вінця, лежав невеликий кухлик з масивною ручкою (рис. 3, 5). Зверху урну прикрито кам'яною плитою. Кальциновані кістки, старанно очищені від залишків вогнища, лежали в урні.

Поховання № 5 розкопане в $0,4$ м на схід від поховання № 4 на глибині $0,4$ м від сучасної поверхні. Контури поховальної ями не простежувалися. Кальциновані кістки, очищені від залишків вогнища, лежали кучкою на дні ями. В $0,2$ м на схід від них стояла урна, за яку правив ліпний горщик (рис. 3, 6). У горщику також була невелика кількість кальцинованих кісток.

Поховання № 6 містилося на глибині $0,3$ м від сучасної поверхні на східному краї могильника. Поховання зруйноване. Від нього збереглося кілька уламків денця та бочків ліпної посудини-урни темно-жовтого кольору. Серед черепків і на денці посудини — кальциновані кістки, очищені від золи.

Всі відкриті на могильнику поховання здійснено за обрядом трупопалення. Кальциновані кістки старанно очищалися від залишків вогнища і складалися в урну. В одному випадку (поховання № 5) кістки знаходилися в урні та поблизу неї. Вони лежали компактною спресованою купкою. У похованні № 4 урну прикрито кам'яною плиткою. Урни ставилися в округлі або овальні за формою поховальні ями розмірами $0,7—0,9$ м і глибиною $0,7—0,8$ м від сучасної поверхні.

Обряд, за яким здійснено поховання на гринівському могильнику, відомий у пшеворській культурі. Проте якщо в Мазовії, Великопольщі та Сілезії урнових поховань з очищеними від залишків вогнища кальцинованими кістками менше порівняно з ямними і урновими із залиш-

ками вогнища², то на Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі вони є переважаючим типом поховань. Сказане підтверджується не лише матеріалами могильника у Гриневі. Серед 15 пшеворських поховань, виявлених на могильниках у Звенигороді³, відсутні ямні або урнові із залишками вогнища. Три відомі окремі поховання перших століть нашої ери на розглядуваній території (Лучка, Монастириха, Хотомір), як і пізніші, також є урновими. Тому з певною долею ймовірності можна стверджувати, що основним типом поховань у Подністров'ї і Західному Побужжі були урнові трупоспалення з очищеними від вогнища кальцинованими кістками. За цими особливостями пшеворські поховання цієї території близькі до могильників Південно-Східної Польщі (Копкі, Гаці).

Типово пшеворськими є деталі поховального обряду, що підтверджується добре збереженим багатим похованням № 3. Супроводжувачий інвентар в ньому розміщався навколо урни, під нею і в ній. У пшеворських урнових похованнях місцезнаходження інвентаря не підпорядковане закономірності. Інвентар поміщався в урні і поза нею. Описуване поховання не становить у цьому відношенні виключення.

Поховання супроводжувалося великою кількістю фрагментів ліпної кераміки (38 уламків стінок від 6 горщиків і 2 кухликів). Деякі з фрагментів мали шлаковану, потріскану поверхню, що є результатом повторного перебування у сильному вогні. Цю ознаку — одну з найпоширеніших у поховальному обряді пшеворської культури — зафіксовано в переважній більшості поховань⁴.

Специфічною рисою поховального обряду пшеворських племен є наявність в деяких похованнях предметів зброї. Ця традиція виникла на території пшеворської культури в пізньолатенський час. На думку польських дослідників, носіями цього звичаю були кельти⁵. Спостереження К. Годловського показали, що найраніші поховання зі зброєю зосереджено на території Верхньої Сілезії, Східної Великопольщі, Нижньої Вісли, тобто в місцях з найбільшим впливом кельтів⁶. Більшість польських дослідників розглядають цю рису поховального обряду як результат поширення нових уявлень у духовній культурі місцевого населення, а також з ростом виробництва і змінами в соціальній структурі. Зброя трапилася близько у 13 % виявлених пшеворських похованнях⁷, що належать, на думку дослідників, воїнам-дружинникам. Вид і кількість зброї визначають соціальне положення воїна в суспільстві⁸. Наприклад, мечі в похованнях трапляються дуже рідко. Вони належать воїнам високого рангу⁹. Не рядовим воїнам належали і шпори, які, за підрахунками К. Годловського, знайдено в одному з п'яти поховань зі зброєю¹⁰.

У похованні № 3 на гринівському могильнику наявний повний набір зброї того періоду (меч з піхвами, умбон, шпора, два кинджали, наконечник списа), що свідчить про особливе становище похованого. Усю зброю навмисно пошкоджено. Меч поламано на три частини, шпору розігнуто, наконечник списа і два кинджали поламано на дві частини, умбон розплющено, у ножиць відламано одне лезо. Як бачимо, псувалася не лише зброя, а й усі гостроріжучі предмети, що супроводжували похованого.

Така деталь поховального обряду характерна для пшеворських племен. У кельтів цей звичай відображав певні релігійні уявлення; після смерті воїна символічно умертвляли і його зброю, призначену служити йому в потойбічному світі¹¹. А. Кемпісти пояснює спеціальне пошкодження зброї в похованнях страхом живих перед мертвими, бажанням «роззброїти» небіжчика, звести до мінімуму його шкідливі дії проти живих¹².

Більшість металевих речей мають сліди перебування у вогні поховального кострища. За даними металографічного аналізу, проведеного Г. О. Вознесенською, такі сліди відсутні на бритві. Характер структури заліза цього виробу свідчить, що він не піддавався сильному нагріванню. Не пошкоджені вогнем також фібула та урна. Кілька

речей, зокрема меч, кинджали, шпора мають структуру, що свідчить про нагрів близько 900°. Сліди нагрівання (понад 900°) мають наконечник списа, ножиці, ніж, умбон, що знаходилися, очевидно, в епіцентрі вогню.

Специфічно пшеворською рисою в поховальному обряді вважається також звичай втикати зброю у дно поховальної ями. У похованні № 3 для цієї цілі використано три частини меча. Найближчою аналогією цьому явищу є поховання № 67 на могильнику в Гацях, де дві частини меча були встромлені в землю з двох боків урни¹³. Крім мечів, у таких випадках використовували наконечники списів, ножиці, інші колючі та ріжучі предмети¹⁴.

У похованні № 4 урну покрито кам'яною плиткою. Ця риса обряду рідко трапляється у пшеворській культурі. За спостереженнями Г. Ф. Нікітіної, накриття урни плиткою відомо лише на п'яти могильниках в одному-двох похованнях. Накриття урни різними предметами (зокрема, кам'яною плиткою) є характерним для липицької культури¹⁵.

Численний поховальний інвентар представлено керамікою, зброєю, побутово-господарськими речами.

Кераміку, за винятком урни з поховання № 3, виготовлено від руки. Тісто з домішкою шамоту, піску. Зовнішня поверхня червоного і темно-бурого кольорів здебільшого підлощена або лощена. Повністю реставровано три посудини-урни та кілька кухликів, що супроводжували поховання (рис. 3, 1—6).

Привертає увагу посудина із поховання № 3 (рис. 3, 1). Вона має форму глека з лощеною поверхнею чорного кольору. Кулястий тулуб зверху переходить у циліндричну, високу вузьку шийку із загнутими досередини краями вінець. У нижній частині тулуба дно на кільцевому піддоні. Під вінцями розміщено колінкоподібну у профілі двоствольну ручку, нижню частину якої прикріплено до плічок тулуба.

Плічка прикрашено нерегулярним сітчастим орнаментом. На поверхню шийки нанесено широкі, вертикальні матові смуги. Висота посудини 32 см, діаметр горла 15, діаметр дна 12 см. За формою, формуванням вінця та ручки глек близький до римських гончарних виробів. Подібну посудину виявлено в кельтському похованні № 4 на могильнику в Братай-Атаї (Трансільванія), що датується пізньолатенським часом¹⁶. Проте, від описуваного посудина відрізняється дещо меншими розмірами.

Три близькі за формою горщики до цієї посудини виявлено в гробниці Аврелія в столиці римської Дакії Ульпії Траяна¹⁷. Та якість нашого глека не відповідає римським зразкам, що мають червоно- або чорнолакову поверхню. Не властивий римським посудинам і сітчастий орнамент. Він більш поширений серед дакійської кераміки, це дає можливість припустити, що глек виготовлено в римських придунайських провінціях, звідки і потрапив до Подністров'я. Такі посудини є імітацією римських глеків і відомі в дакійських керамічних комплексах пізньолатенського часу¹⁸.

Іншу, повністю реставровану форму репрезентує урна з поховання № 4 (рис. 3, 4). Вона має близьку до циліндричної, банкоподібну форму з дещо звуженими до дна стінками і невиділеними вінцями. Тісто грубе, поверхня заглажена, темно-сірого кольору. Висота посудини 20 см, діаметр вінця 12, діаметр дна 10 см. Аналогічні посудини відомі з поселення пшеворської культури в Півоніцах¹⁹.

Цікавою є посудина з поховання № 5 (рис. 3, 6), грушоподібної форми з довгими, розширеними донизу плічками і заокругленим переламом бочків у нижній частині. Бочки, звужуючись, переходять у вузьке дно на кільцевій підставці. Край вінця не виділений, потовщений. Поверхня посудини темно-сірого кольору, лощена. Висота 30 см, діаметр вінця 10 та дна 9 см.

Посуд грушоподібної форми добре відомий на могильниках пшеворської культури пізньолатенського часу. Найближчі аналогії знахо-

димо на могильнику в Карчевцу, Вілянові (Мазовія)²⁰. Від останніх гринівська посудина різниться формою шийки.

Крім горщиків, керамічний матеріал з могильника представлено трьома кухликами. Два з них, однакові за формою, виявлено в похованні № 3, один — у похованні № 4. Кухлики з поховання № 3 мають розхилені вінці і виділену шийку. Бочки сітуловидно вигнуті, дно плоске (рис. 3, 2, 3). Поверхня посудин лощена, темно-сірого кольору. Висота 6 см, діаметр вінця 8,5, діаметр дна 5 см.

Аналогії кухликам відомі на могильнику пшеворської культури в Млодзікові²¹, поселенні Півоніце та інших пам'ятках.

Кухлик з поховання № 4 (рис. 3, 5) має заокруглені стінки і масивне, півокругле в перерізі вушко. Висота 6 см, діаметр вінця 6,5, діаметр дна 4 см. Аналогічний кухлик походить з могильника пізньолатенського часу в Добжанкові²³.

Важливу групу знахідок, виявлених на могильнику, становлять металеві вироби. Це предмети зброї (меч, шпора, умбон, обкладка піхов меча, наконечник списа, бойові ножі), речі убору (фібула, пряжка, окуття кінця поясу) та інші побутові предмети (ножиці, бритва, ніж).

Меч (рис. 2, 5) має довге, загострене з двох боків лезо, кінець якого заокруглений. Черенок, ромбоподібний в перерізі, закінчується дзвоноподібною бронзовою шишечкою. Від леза він відділений двома похилими виступами. Посередині леза проходять три поздовжніх жолобки, розташовані на відстані 0,8 см один від одного. Довжина меча 81 см, ширина леза 3—8,4 см. Меч відповідає другому типу двосічних мечів, за класифікацією Й. Костшевського²⁴. У пшеворській культурі такі мечі відомі переважно із комплексів пізньолатенського часу, хоча трапляються і пізніше²⁵.

Разом з мечем у похованні № 3 знайдено багатий набір обкладинок від піхов, один бік яких окутий бронзовою бляхою (рис. 2, 7). Довжина збереженої частини 56, ширина 4—9 см. У блясі пробито три отвори діаметром 0,8 см для кріплення з піхвами. Краї пластини загнуті досередини і охоплювали, ймовірно, ребро піхов. Зовнішній бік піхов прикрашено вкарбованими у бронзі антропо- і зооморфними зображеннями. Фрагмент складається з п'яти окремих сцен, поміщених у прямокутні, вертикально розміщені рамки. Розміри пластини 5×21 см. Сцени зображують хижого звіра, який роздирає жертву, коня-грифона, священний шлюб, козла, поїдаючого листя і вершника зі списом та щитом (рис. 4). Всі п'ять сцен становлять єдине ціле і є символами давнього міфологічного сюжету про походження роду²⁶.

Описувана знахідка не має близьких аналогій серед культур Центральної, Західної та Південної Європи. Не відомі аналогії і кожному образу, за винятком грифона, зображення якого поширене в мистецтві кельтів і пізніше фракійців²⁷. Стилістичні особливості зображень вказують на мистецтво кельтського світу, а також на деякий зв'язок з фракійським і провінціально-римським мистецтвом. Піхви з прорізним лицьовим боком були поширені в Центральній Європі в останніх століттях до нашої ери²⁸. Своім походженням вони пов'язані з кельтськими «красивими» мечами, явищем, що виникло в кельтському мистецтві наприкінці III—II ст. до н. е. Таку назву мечі отримали саме із-за піхов, виготовлених із великою досконалістю і прикрашених із зовнішнього боку орнаментом із звіриними і рослинними мотивами²⁹.

Складовою частиною піхов були два бронзових перстенеподібних кільця-підвіски з трьома жолобками на зовнішній поверхні, що з'єднували піхви з поясом (рис. 2, 14—15).

Нижній кінець піхов має окреме окуття, що складалося із бронзової пластини дугоподібної форми (рис. 2, 6). Краї пластини загнуті досередини, створюючи жолобок, в який вкладався кінець піхов. Вздовж найбільшої опуклості окуття проходить ребро, підкреслене з обох боків паралельними заглибленнями. Від ребра в обидва боки від-

Рис. 4. Могильник поблизу с. Гринів. Фрагмент обкладки піхов меча з поховання № 3.

Вони мають дугоподібну спинку і найбільшу ширину леза в середній частині. Черенок короткий, відділений від леза двома уступами. Довжина одного з них 47, ширина леза 2,5; другий має довжину 2,8, ширину леза 2,8 см.

Такі ножі випадкові у пшеворській культурі. Аналогії першому за

ходять косо розміщені жолобки, якими покрита вся поверхня окуття. До піхов воно кріпилося чотирма наскрізними заклепками з випуклими голівками. Ширина дужки 6 см.

Аналогії цьому предмету в пшеворській, як і в інших культурах, відсутні. Разом з боковою обкладкою з цього поховання він становить єдину за стилем обкладку піхов меча і відноситься до виробів кельто-фракійського ремесла.

Шпору виготовлено із залізної пластини. Плічка слабо вигнуті і закінчуються напівсферичними шишечками. Посередині плічок прикріплено високий, округлий в перерізі, звужений в кінці шип (рис. 2, 7). Ширина плічок 12 см, висота шипа 5 см.

Такі шпори близькі до типу 46, за класифікацією М. Яна³⁰, і досить поширені в пшеворській культурі³¹. Аналогічні дві шпори виявлено у пшеворському похованні в Лучці³².

Умбон від щита має конічну форму з порівняно високою шийкою і широкими, горизонтальними полями (рис. 2, 3). Шип умбона ледь виражений, загострений на кінці. На полях розміщено чотири заклепки з випуклими голівками діаметром 2,5 см. Висота умбона 12,5 см, ширина полів 2,5, висота шийки 2 см.

Умбони цієї форми відносяться до типу 6, за класифікацією М. Яна³³. Вони рідко трапляються у пшеворській культурі³⁴.

Наконечник списа має довге, вузьке, розширене в нижній частині лезо, вздовж якого проходить добре виражене ребро (рис. 2, 1). Краї леза рівні, втулка коротка, розширена до низу, округла в перерізі. Довжина леза 24,5 см, найбільша ширина 4,5, довжина втулки 11,5, найбільший діаметр 3 см.

Наконечники списів цього типу з'являються у пшеворській культурі в пізньолатенський час та існують до початку I ст. н. е. Вони нерідко зустрічаються у пшеворських похованнях по всій території її поширення³⁵.

До предметів озброєння належать також два ножі-кинджали (рис. 2, 4, 12). Обидва переламані на дві части-

формою спинки і довжиною леза відомі на могильнику пізньолатенського часу в Карчевці³⁶. Проте останній різниться від гринівського формою переходу черенка у лезо. Другий ніж також не має повних аналогій. За величиною і формою леза його можна порівняти з бойовими ножами із пшеворського могильника в Добжанкові³⁷. На відміну від описуваного останні мають однобічно виділений черенок. Зазначимо деяку близькість цих ножів за формою до аналогічних виробів у поморській культурі³⁸.

Речі убору представлено фібулою, окуттям кінця пояса, бритвою з поховання № 3 та поясною пряжкою з поховання № 2.

Фібула доброї збереженості, виготовлена з бронзи. Вона має вигнуту трубкоподібну головку, яка, в нижній частині закінчується кільцевим потовщенням (рис. 2, 18). Зверху до головки прикріплена прямокутна пластина, до якої гачком приєднано пружинний апарат. Пружина складається з восьми витків. Ніжка фібули увігнута, закінчується округлим кільцевим потовщенням. Приймач утворено із розкльпаной нижньої частини ніжки, край якої загнуто убік. На приймачі розміщено три прямокутні та один округлий отвори. Довжина фібули 8 см.

Фібула відноситься до типу 67, за класифікацією О. Альмгрена, і є найранішим типом гостропрофільованих фібул³⁹. Враховуючи досконалість форми та їх обмежену кількість, Т. Ліана висловила припущення, що вони у пшеворській культурі були предметом імпорту⁴⁰.

Привертає увагу бронзове окуття кінця пояса (рис. 2, 11). Воно має форму видовженої трикутної рамки і виготовлено з подвійної складеної залізної пластини. Внутрішня частина рамки заповнена ажурним орнаментом у вигляді S-подібних кільцевих фігур. Орнамент, як і рамку, складено з подвійних залізних пластин, покритих зверху бронзою. З рамкою з'єднане залізне кріплення, що складається із зігнутої удвоє залізної пластини прямокутної форми. У центрі кріплення — заклепка, що з'єднувала його з поясом. Довжина виробу 7 см. Аналогії цьому предмету відсутні. S-подібний спіральний орнамент є одним з найпоширеніших в кельтських виробках останніх століть до нашої ери. Ним прикрашувалися обкладинки піхов мечів, бронзові браслети, фібули, інші предмети⁴¹.

Бронзову пряжку виготовлено із суцільного ромбоподібного в перерізі стержня (рис. 2, 16). Пряжка прямокутної форми і має рухомий язичок, прикріплений до одного з боків. Розміри пряжки 4,5×5,3 см. Пряжки такої форми досить поширені у пшеворській культурі⁴².

До предметів побутового призначення належать ножиці, кресало, бритва і ніж.

Ножиці відносяться до типу пружкових і мають напівокруглі, розширені в середній частині і звужені до леза дужки. Леза відділені від дужок косими уступами з боку загостреної частини. Довжина лез 16,5 см (рис. 2, 2).

Ножиці є частими знахідками на могильниках пшеворської культури, вони трапляються в похованнях починаючи з I ст. н. е.⁴³

Кресало виготовлено з прямокутного, плоского залізного стержня товщиною 0,4 і шириною 1,2 см. Нижній кінець дещо розширений, верхній закінчується перстеноподібним кільцем діаметром 2,1 см (рис. 2, 17). Кілька аналогічних предметів знайдено на могильнику в Гацях та інших пам'ятках пшеворської культури⁴⁴.

Оригінальним виробом є бритва (рис. 2, 9). Лезо бритви загострене з одного боку, коротке, пряме, в кінці заокруглене. Черенок відсутній. Довжина бритви 8,5 см. Аналогії не відомі. Беручи до уваги простоту форми, можна припустити, що бритва є місцевим виробом.

Ніж має клиноподібне в перерізі, звужене до кінця лезо і відділений від нього двома уступами черенок. Довжина ножа 15 см (рис. 2, 8).

Аналізуючи предмети, зібрані із знищених поховань у Гриневі, М. Ю. Смішко визначив час існування могильника серединою I ст.

до н. е. — серединою I ст. н. е.⁴⁵ Нові матеріали, досліджені з цього могильника, підтверджують цю дату.

До пізньолатенського часу належить, можливо, поховання № 2 з урною, що має потовщені, профільовані тригранні вінця. Цій думці не суперечить і знайдена тут бронзова напівокругла поясна пряжка, що характерно більше для пізньолатенського, ніж для ранньоримського часу⁴⁶. До цього часу відноситься і поховання № 5 з урною, що має грушоподібну форму (рис. 3, 6). Дана дата урни підтверджується добре виділеною циліндричною шийкою. Такі посудини типові для перших двох фаз пізньолатенського часу і не трапляються в його третій фазі⁴⁷.

Досить добре датується поховання № 3, де виявлено чимало предметів, що піддаються хронологічному визначенню. Насамперед це бронзова фібула типу 67, за О. Альмгреном. Вона відноситься до кінця пізньолатенського часу і датується 20—40-и роками н. е.⁴⁸ До інших предметів цього періоду належать меч, обкладинка його піхов, наконечник списа, бойові ножі, ажурне окуття кінця пояса, урна⁴⁹. Разом з тим, тут наявні предмети з чітко вираженими ранньоримськими рисами. Це умбон типу 6 та шпора типу 46, за класифікацією М. Яна. Серед пам'яток Польщі вони характерні для стадії В-І ранньоримського часу (40—70-і роки н. е.). Тут виявлено і ножиці, що з'являються у пшеворській культурі лише в ранньоримський час⁵⁰.

Беручи до уваги, що пізньолатенські предмети в похованні представлено переважно зброєю та імпортом, які могли довго зберігатися, весь комплекс слід датувати початком ранньоримського часу, тобто серединою I ст. н. е.

Археологічні дослідження поблизу с. Гринів підтвердили існування тут окремого могильника пшеворської культури. Це перша досліджена пам'ятка такого типу у Верхньому Подністров'ї. Вона значною мірою доповнює джерелознавчу базу для вивчення історії пшеворської культури загалом і у Подністров'ї зокрема. Матеріали пам'ятки підтверджують, що цей район починаючи з пізньолатенського часу був зайнятий племенами пшеворської культури. Імпортні речі, знайдені на могильнику, свідчать про тісні зв'язки пшеворських племен Подністров'я з фракійським світом. Контакти встановилися, ймовірно, на початку I ст. н. е., коли в Подністров'ї з'являється населення липицької культури.

Відкрите на могильнику поховання № 3 за кількістю та унікальністю поховального інвентаря є одним з найбагатших у пшеворській культурі. Велика кількість зброї, що знайдена тут, вказує, що похований був, напевно, військовим вождем одного з племен або племінного об'єднання. Про його високе становище у суспільстві свідчить також ряд супроводжуваних предметів, виготовлених за індивідуальним замовленням або ж привезених. Порівняння цих матеріалів з іншими, відкритими на могильнику з урновими похованнями, що мають один-два предмети супроводжувального інвентаря, або безінвентарні, ілюструють ступінь соціального, а можливо, і майнового розшарування племен пшеворської культури в перших століттях нашої ери.

Комплекс поховання № 3 з великою кількістю датуючих предметів є важливим джерелом для визначення окремих фаз розвитку пшеворської культури. Це один з небагатьох її комплексів, де поєднується пізньолатенський і ранньоримський стиль культури. Він підтверджує висновки польських дослідників, що процес зародження ранньоримського стилю відбувався у 20—40-і роки н. е. Подністров'я було, очевидно, одним із шляхів, яким цей стиль потрапив у пшеворську культуру.

Велику наукову цінність має виявлена в похованні № 3 обкладинка від піхов меча — унікальний витвір мистецтва племен Європи, яку виготовлено за індивідуальним замовленням. Вона є конкретним матеріалом для вивчення характеру ідеологічних уявлень місцевого пшеворського населення.

Могильник пшеворской культуры у с. Гринев на Верхнем Поднестровье

Резюме

В статье освещаются материалы первого на Верхнем Поднестровье могильника пшеворской культуры, расположенного у с. Гринев Львовской области. Могильник разрушен вспашкой и деревьями. В разных, наиболее сохранившихся местах, обнаружены шесть погребений, совершенных по обряду трупосожжения в урнах. Кальцинированные кости очищены от остатков костра. Урна в погребении № 4 была накрыта каменной плиткой. В погребении № 5 кальцинированные кости лежали в урне и возле нее на дне погребальной ямы. Заслуживает внимания погребение № 3, не имеющего себе равных в пшеворской культуре по богатству и разнообразию погребального инвентаря. Оно принадлежало, очевидно, знатному воспачальнику, возможно, вождю высокого ранга. Уникальным является фрагмент внешней стороны обкладки ножен меча из этого погребения с антропоморфными изображениями, передающими древний мифологический сюжет. находка не имеет аналогий в европейских культурах и была выполнена, по-видимому, по индивидуальному заказу в придунайских провинциях Рима.

Время существования могильника определяется серединой I в. до н. э.— I в. н. э.

¹ Smiszko M. Kultury wczesnego okresu epoki cezarstwa rzymskiego w Małopolsce wschodniej. — Lwów, 1932, s. 8—12.

² Szydłowski J. Obrządek pogrzebowy na Górnym Śląsku w okresie wpływów rzymskich. — Roczn. Mus. górnośl. Bytomiu, 1964, z. 2, s. 35; Dąbrowska T. Wschodnia granica kultury przeworskiej w późnym okresie lateńskim i wczesnorzymskim. — MSW, 1973, t. 2, s. 172.

³ Козак Д. Н. Могильник початку нашої ери у с. Звенигород на Львівщині. — Археологія, 1978, т. 25, с. 96—106.

⁴ Никитина Г. Ф. Погребальный обряд культуры полей погребений Средней Европы в I тыс. до н. э. — первой половины I тыс. н. э. — В кн.: Погребальный обряд племен Северной и Средней Европы в I тыс. до н. э.— I тыс. н. э. М., 1975, с. 82.

⁵ Godłowski K. Zagadnienie przemian gospodarczo-społecznych w okresie lateńskim na ziemiach polskich. — In: Zagadnienie okresu lateńskiego w Polsce, 1968, s. 48—50.

⁶ Ibid., s. 49.

⁷ Godłowski K. Studia nad stosunkami społecznymi w okresach późnolateńskim i rzymskim w dorzeczu Odry i Wisły. — Bibl. archeol., 1960, N 13, s. 24.

⁸ Kietlińska A. Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej. — MS, 1963, t. 9, s. 31—33.

⁹ Ibid., s. 33.

¹⁰ Gadłowski K. Studia nad stosunkami społecznymi..., s. 81—82.

¹¹ Jahn M. Die Bewaffung der Germanen in älteren Eisenzeit. — Mannus Bibl., 1916, N 16, S. 19.

¹² Kempisty A. Obrządek pogrzebowy w okresie rzymskim na Mazowszu. — Światowit, 1965, t. 26, s. 152.

¹³ Hadaczek K. Album przedmiotów wynajdzionych w grobach cmentarzyska ciałopalnego koło Przeworska. — Teka konserwatorska. — Lwów, 1909, t. 3, z. 2, s. 5.

¹⁴ Никитина Г. Ф. Указ. соч., с. 84, рис. 69.

¹⁵ Smiszko M. Kultury wczesnego okresu..., s. 112—113.

¹⁶ Zirra V. Stand der Forschung der Keltischen spätlatenzeit in Rumanien. — AR, 1971, Bd 23, S. 531, rys. 1.

¹⁷ Daicovicu C., Daicovicu H. Ulpia Trajana. — București, 1972, rys. 38.

¹⁸ Parvan V. Getica. — București, 1926, p. 584, 434, 438.

¹⁹ Dąbrowscy I. i K. Osada lateńsko-rzymska we wsi Piwonice pow. Kalisz. — MS, 1968, t. 11, tabl. II, 9; IX, 4.

²⁰ Dąbrowska T. Cmentarzysko kultury przeworskiej w Karczewcu pow. Węgrow. — MSW, 1973, t. 11, tabl. IV, 1; XXIV, 12; XXVII, 20; Marciniak J. Cmentarzysko ciałopalne z okresu późnolateńskiego w Wilanowie koło Warszawy. — MS, 1957, t. 11, tabl. IV, 2; X, 4.

²¹ Dymaczewski A. Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie pow. Sroda. — FAP, 1957/58, t. 8/9, rys. 453, 2.

²² Dąbrowscy I. i K. Osada lateńsko-rzymska we wsi Piwonice pow. Kalisz, tabl. X, 9.

²³ Okulicz J. Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w miejscowości Dobrzankowo pow. Przasnysz. — MSW, 1971, t. 1, rys. 39, 1.

²⁴ Kostrzewski J. Die ostgermanische kultur der Spätlatenzeit. — Mannus Bibl., 1919, N 18, S. 85—86, r. 65.

²⁵ Okulicz J. Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w miejscowości Dobrzankowo, pom. Przasnysz, rys. 44, a.

²⁶ Козак Д. Н., Орлов П. С. Обладка ножен меча из погребения № 3 в с. Гринев

нев. — В кн.: Новые памятники древней и средневековой художественной культуры. Киев, 1982, с. 104—115.

²⁷ *Dellon M., Chadwick N.* Ze swiata Keltów. — Warszawa, 1975, rys. 5.

²⁸ *Filip J.* Keltově ve střední Europe. — Praha, 1956, s. 492.

²⁹ *Ibid.*, s. 145.

³⁰ *Jahn M.* Die Reitersporn, seine Entstehung und früheste Entwicklung. — *Mannus Bibl.*, 1921, N 21, S. 41—42, rys. 46.

³¹ *Liana T.* Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim. — *WA*, 1970, t. 35, z. 4, s. 450—451.

³² *Smiszko M.* Kultury wczesnego okresu..., tabl. V, 1.

³³ *Jahn M.* Die Bewaffung der Germanen in älteren Eizenzeit, S. 169—170.

³⁴ *Jamka R.* Cmentarzysko w Kopkach na tle okresu rzymskiego w Małopolsce Zachodniej. — *PA*, 1934, t. 5, z. 1, s. 42, grob 24.

³⁵ *Marciniak J.* Cmentarzysko ciałopalne z okresu późnolatęńskiego..., s. 147—148.

³⁶ *Dąbrowska T.* Cmentarzysko kultury przeworskiej w Karczewcu pow, Węgrow, tabl. XXVIII, 18; XL, 13.

³⁷ *Okulicz J.* Cmentarzysko z okresu późnolatęńskiego i rzymskiego..., rys. 41, b.

³⁸ *Wolągtewiczowie M. i R.* Uzbrojenie ludności Pomorza Zachodniego u progu naszej ery. — *Mater. zachodnio-pomorskie*, 1963, t. 9, s. 49, rys. 2.

³⁹ *Liana T.* Chronologia względna kultury przeworskiej..., s. 441.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 441.

⁴¹ *Filip J.* Keltově ve střední Europe, s. 25, rys. 4; s. 93, rys. 27; s. 151, rys. 47, 6.

⁴² *Dąbrowska T.* Wschodnia granica kultury przeworskiej..., s. 159.

⁴³ *Liana T.* Chronologia względna kultury przeworskiej..., s. 454.

⁴⁴ *Hadaczek K.* Album przedmiotów wydobytych w grobach cmentarzyska ciałopalnego koło Przeworska. Teka konserwatorska. — *Lwów*, 1909, t. 2, tabl. IV.

⁴⁵ *Smiszko M.* Kultury wczesnego okresu..., s. 106.

⁴⁶ *Liana T.* Chronologia względna kultury przeworskiej..., s. 447.

⁴⁷ *Dąbrowska T.* Cmentarzysko kultury przeworskiej..., tabl. LIII.

⁴⁸ *Kossak G.* Frühe römische Fibeln aus den Alpenvorland und ihre Bedeutung für die germanischen kulturverhältnisse. — In: *Aus Bauerns Frühzeit*. München, 1962, S. 128; *Liana T.* Chronologia..., s. 441.

⁴⁹ *Liana T.* Chronologia względna kultury przeworskiej..., s. 450—451.

⁵⁰ *Ibid.*, s. 454.

С. О. СКОРИЙ

Про місце виготовлення предметів озброєння з Віташківського комплексу

Комплекс речей скіфського типу, виявлений у 1882 р. у Феттерсфельде (сучасне Віташково, район Губина, воеводство Зелена Гура, Західна Польща¹), привернув увагу зарубіжних дослідників до скіфської старовини на заході. Свідченням цього є широке коло присвяченої їй літератури².

Віташківський комплекс складався з 22 (або 23) предметів³, виготовлених або покритих золотом: прикраси (кручена і гладенька гривни, браслет, сережки, підвіски), предмети озброєння тощо.

До сьогодні знахідка з Віташково є найзахіднішим пунктом виявлення значного скупчення речей скіфського типу та території Середньої Європи.

Якщо при датуванні віташківського комплексу у більшості дослідників (В. Гінтерс, К. Шефольд, З. Буковський, Г. І. Мелюкова, Н. А. Онайко)⁴ немає суттєвих розходжень (кінець VI — початок V ст. до н. е.), то в питанні щодо історичної інтерпретації комплексу, функціонального призначення деяких предметів, місця виготовлення виробів, існує ряд діаметрально протилежних думок.

Нижче ми наведемо деякі міркування щодо місця виготовлення предметів озброєння, що входять до комплексу: короткого меча (або швидше — кинджала) у золотих піхвах з руків'ям, вкритих золотом; золотої нащитної бляхи у вигляді риби; золотої панцирної прикраси, що являє собою комбінацію з п'яти кіл (чотирьох великих, прикрашених сценами з життя тварин, одного — маленького) (рис. 1, 1, 2, 2, 1).

І без детального аналізу цих виробів добре простежуються їх